

РОДИНА ХАРАДЖАЄВИХ У МАРІУПОЛІ

Різнобічна економічна, торговельна та громадська діяльність грецьких переселенців залишила помітний слід у вітчизняній історії. Греки, які переселилися на терени Російської імперії, брали активну участь у суспільно-політичному житті, сприяли господарському освоєнню багатих земель Півдня, розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі, стояли у витоків місцевої промисловості.

Значною була також їхня благочинна діяльність. Її головні напрями наступні: допомога під час будівництва та фінансування різних потреб церкви; фінансування шкіл, гімназій та інших навчальних закладів, видання підручників, забезпечення бібліотек літературою; виділення коштів на навчання дітей, професійну підготовку; фінансування медичних закладів; створення та фінансування різноманітних філантропічних товариств.

Багато греків успішно сполучали комерційну діяльність з участю у міському та земському самоврядуванні: очолювали міські думи, працювали в міській управі, земських установах. Вони надавали допомогу не тільки у вирішенні приватних або міських проблем, але й загальнодержавних. Прикладом такої плідної та різноманітної діяльності на користь суспільству, місту і державі може бути діяльність маріупольської купецької родини Хараджаєвих.

Маріуполь – центр Маріупольської грецької округи, а з часом – Маріупольського повіту Катеринославської губернії, був портовим містом, яке почало особливо динамічно розвиватися у другій половині XIX ст. і стало одним з великих торговельно-промислових центрів Північного Приазов'я. У цей час місто посідало шосту позицію в губернії за ступенем розвитку промисловості. Торгівля сільськогосподарською продукцією перетворила Маріуполь на крупний морський порт, у якому діяли іноземні посередницькі фірми та їхні філії.

Хараджаєви стали однією з небагатьох грецьких купецьких родин Маріуполя, які протягом XIX ст. спромоглися посісти провідні позиції у різних сферах його життя і навіть успішно конкурували з представниками іноземного купецтва.

Династія була заснована Антоном Хараджою, який опинився з родиною в Маріуполі після переселення християн з Криму у 1778–1780 рр. Оскільки на новому місці переселенці знаходились у доволі складних економічних умовах, багато з представників купецтва втратили свої капітали і були переведені до стану міщан. Це трапилося і з Антоном Хараджою. Тільки його сини Костянтин і Давид протягом 1809–1824 рр. змогли знову повернутися до купецького стану¹.

¹ Маріупольський краєзнавчий музей. – Од. зб. 3470-Д. Ревізька казка м. Маріуполя. 1811 р.; ДАДО. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 39-40.

Саме з діяльністю Давида Антоновича Хараджи можна пов'язувати поступове посилення економічної могутності цієї родини та її впливу на різні сфери життя в місті. Саме він заклав основи благочинної діяльності, якою прославилася родина Хараджаєвих у подальшому. Так, у 1838 р., перебуваючи на посаді церковного старости, під час будівництва собору св. Харлампія (був освячений 1845 р.), він пожертвував на його будівництво 5 тис. руб., а 1852 р. він же офірував на спорудження іконостасу головного храмового престолу 5150 руб.²

Продовжив та підняв на вищий рівень родинну справу син Давида Антоновича Хараджи Олександр (нар. у 1827 р.). Починаючи з нього, прізвище родини змінилося на "Хараджаєви". Відтак їхні статки стали настільки значними, що Олександр Хараджаєв був приписаний до купецтва I гільдії³. Саме він заснував торговий дім, який займався посередницькою торгівлею хлібом та його продажем за кордон, придбав декілька вітрильників та пароплавів для каботажного й закордонного плавання. Йому також належало кам'яновугільне родовище у Слов'яно-сербському повіті. Значними були капіталовкладення Олександра Хараджаєва в нерухомість: у місті йому належало багато великих будинків, які здавалися в оренду⁴. У цей час торговий дім Хараджаєвих сприяв розвитку торгового судноплавства в регіоні та одним з перших серед місцевих фірм став власником пароплавів. Про це свідчать такі відомості:

Пароплави та інші кораблі, якими володіла родина Хараджаєвих⁵

№	Назва	Порт приписки	Тип корабля	Ім'я власника	Рік будівництва	Місце будівництва
1.	«Агіос Георгіос»	Маріуполь	шхуна	О. Хараджаєв	1862	Греція
2.	«Анастасія»	Маріуполь	гоелета	Д.О. Хараджаєв	—	
3.	«Далмат»	Маріуполь	шхуна	Д.О. Хараджаєв	1868	Маріуполь
4.	«Десна»	Миколаїв	шхуна	О. Хараджаєв	—	
5.	«Єлизавета»	Темрюк	шхуна	Д.О. Хараджаєв	1873	
6.	«Мередіан»	Маріуполь	трембак	Д.О. Хараджаєв	1871	
7.	«Мімі Мембелі»	Маріуполь	шхуна	О. Хараджаєв	1871	

² Мариуполь и его окрестности / Изд. Д.А. Хараджаева. – Мариуполь, 1892. – С. 127.

³ ДАДО. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 112-114, 116.

⁴ Адрес-календарь Южного горнозаводского и торгово-промышленного района на 1908 год. – Юзовка, 1908. – С. 68; Фабрики, заводы и рудники Южной России. – Екатеринослав, 1904. – С. 372.

⁵ Див.: Русский коммерческий флот по 1 января 1858 г. – СПб., 1859; Опыт перечня судов Российского морского торгового флота. К 1 января 1889 г. – СПб., 1889; Русский торговый флот. Список судов к 1 января 1900 г. – СПб., 1900; Русский торговый флот. Список судов к 1 января 1915 г. – Петроград, 1915.

8.	«Св. Надія»	Маріуполь	бот	О. Хараджаєв	1859	Маріуполь
9.	«Св. Антоній»	Ростов-на-Дону	шхуна	О. Хараджаєв	1878	
10.	«Св. Миколай»	Маріуполь	шхуна	О. Хараджаєв	1867	
11.	«Слов'янка»	Темрюк	шхуна	Д.О. Хараджаєв	1878	
12.	«Удалий»	Маріуполь	трембак	Д.О. Хараджаєв	1869	
13.	«Цетіньє»	Маріуполь	баржа	Д.О. Хараджаєв	1883	
14.	«Олександр»	Маріуполь	буксирний пароплав	Спадкоємці О. Хараджаєва	1894	
15.	«Інженер Авдаков»	Маріуполь	товарний пароплав	Спадкоємці О. Хараджаєва	1889	

Олександр Хараджаєв був одним з 50 маріупольських купців, які сприяли проведенню у 1861 р. телеграфної лінії Одеса – Ростов-на-Дону через Маріуполь, що призвело до покращення умов торгівлі в Азовському морі⁶. Він також відіграв активну роль у громадському та культурному житті Маріуполя: протягом 1860–1864 рр. обіймав посаду міського голови, гласного Маріупольських повітових земських зборів, брав активну участь у благодійній діяльності та розвитку освіти, за що отримав звання спадкового почесного громадянина міста⁷.

Але найбільших успіхів у різних сферах підприємницької та громадської діяльності досяг син Олександра Хараджаєва Давид (нар. 1853 р.). Він розширив діяльність торгового дому, заснував його філії в Бахмутському та Олександрівському повітах, побудував 1889 р. в новому порту великі склади для зберігання зерна, одним з перших у місті встановив там телефонний зв'язок⁸. Він також був одним з найбільших домовласників Маріуполя⁹.

Давид Олександрович, як і інші представники великого купецтва, сприяв розвитку в місті будівельної галузі. Місцеві підприємці постійно зверталися до міських органів влади за фінансовою допомогою у цій справі. Через швидку розбудову Маріуполя в останній чверті XIX ст. попит на будівельні матеріали постійно зростає. Так, наприклад, на кінець 60-х рр. XIX ст. у місті працювали 10 подібних підприємств, а на початку XX ст. – близько 20¹⁰. Д.О. Хараджаєву належав Олександрівський завод з виробництва цегли та

⁶ ГАРО. – Ф. 579. – Оп. 1. – Спр. 262. – Арк. 9.

⁷ Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 г. – Екатеринослав, 1864. – С. 34; Маріуполь и его окрестности... – С. 223.

⁸ Адрес-календарь "Весь Мариуполь и его уезд" за 1910 г. – Мариуполь, 1910. – С. 20.

⁹ Там само. – С. 14-15.

¹⁰ О выдаче ссуд на устройство и расширение цементных и черепичных заводов [1913] // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 2. – Мариуполь, 1916. – С. 10-11.

черепиці. Під будівництво цього заводу 25 лютого 1898 р. він орендував 10 десятин міської землі у верхів'ї Зінцевої балки. Це було велике підприємство, виробництво на якому забезпечував паровий котел, використовувалося електричне освітлення. У 1904 р. на заводі працювали 75 робітників, у 1907 р. – 82 робітники. Завод виробляв цегли та черепиці на 15 тис. руб. на рік. Продукція заводу була представлена на Південно-Російській сільськогосподарській виставці, промисловій і кустарній виставці 1910 р. у Катеринославі, де отримала нагороду – велику срібну медаль¹¹.

Про значний вплив та авторитет Д.О. Хараджаєва серед представників мариупольського купецтва свідчить те, що він до 1919 р. постійно очолював біржовий комітет та арбітражну комісію Мариупольської товарної біржі, яка відкрилася в 1910 р. Також він входив до складу повітового і губернського сільськогосподарських комітетів, представляв місто на різноманітних нарадах та з'їздах з питань хлібної торгівлі¹².

Видатною можна назвати громадську і добродійну діяльність Давида Олександровича: понад 30 років він працював гласним Мариупольських повітових земських зборів, неодноразово обирався гласним губернських земських зборів, близько 40 років працював гласним Мариупольської міської думи, брав активну участь у роботі повітової училищної ради, був почесним попечителем Мариупольської чоловічої Олександрівської гімназії¹³. Крім того, він очолював такі громадські організації міста: Товариство допомоги незаможним вихованкам Мариупольської Маріїнської жіночої гімназії, Товариство допомоги незаможним вихованцям Мариупольської чоловічої Олександрівської гімназії, Товариство допомоги незаможним мешканцям міста Мариуполя, Міський комітет Червоного Хреста, який надавав допомогу пораненим воїнам під час Першої світової війни, гурток "Воззвание", створений навесні 1917 р. для надання допомоги російським військовополоненим, Клуб громадського зібрання Мариуполя, – обирався почесним мировим суддею¹⁴.

Особливої уваги заслуговує внесок Д.О. Хараджаєва в розвиток у Мариуполі та Мариупольському повіті мережі закладів охорони здоров'я. На пожертви в розмірі 30 000 руб., які заповів Олександр Хараджаєв, у 1897 р. було завершено будівництво нової міської лікарні. Вона складалася з чоло-

¹¹ Фабрики, заводы и рудники Южной России... – С. 195; Обзор Екатеринославской губернии за 1907 год. – Екатеринослав, 1908.

¹² Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – Вып. 12. Екатеринославская губерния. – СПб., 1903. – С.151.

¹³ Адрес-календарь "Весь Мариуполь и его уезд"... – С. 88, 149; Екатеринославский адрес-календарь за 1915 год. – Екатеринослав, 1915. – С. 167, 369; Приднепровье. Календарь-ежегодник и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1914 год. – Екатеринослав, 1914. – С. 328, 330.

¹⁴ Екатеринославский адрес-календарь... – С. 385; Мариуполь и его окрестности. Взгляд из XXI века. – Мариуполь, 2007. – С. 178, 186; Приднепровье... – С. 332; Адрес-календарь "Весь Мариуполь..." – С.149 – 151; Мариуполь и его окрестности... – С. 289.

вічого та жіночого відділень, розрахованих на 30 місць. У новій лікарні були обладнані операційна, приймальне та інфекційне відділення, кабінет лікаря, аптека, окремі приміщення для допоміжних служб¹⁵.

Не менш значною була роль Д.О. Хараджаєва у боротьбі з такою хворобою, як сухоти. Завдяки його фінансовій підтримці та сприянню у 1911 р. на узбережжі Азовського моря у дачній місцевості було відкрито перший у місті літній протитуберкульозний санаторій. Кошти на його утримання збиралися також і на добродійних святах товариства «Білої квітки», які проводило Маріупольське відділення Всеросійської ліги боротьби з сухотами¹⁶.

У Маріупольському повіті Д.О. Хараджаєв створив лазарети при заводах Нікополь-Маріупольського товариства і "Русский Провиданс", міському акцизному винному складі, у селах Михайлівка, Ігнатіївка, Нова Каракуба, Темрюк, Волноваха¹⁷.

На честь Д.О. Хараджаєва міська дума встановила стипендію у розмірі 550 руб. для навчання талановитих дітей з незаможних сімей. За рахунок добродійних коштів самого Д.О. Хараджаєва виплачувалося дві стипендії учням, заробітна платня вчителям чоловічої гімназії та служителям гімназичної церкви (побудована його коштом). Він оплачував публікацію щорічних звітів чоловічої та жіночої гімназій, видання у 1892 р. відомої краєзнавчої збірки "Маріуполь та його околиці". І сьогодні ця книга є одним з найцінніших джерел з історії міста¹⁸.

За заслуги перед державою і суспільством ця видатна людина була нагороджена орденами Св. Володимира, Св. Анни та Св. Станіслава. За значний внесок у розвиток економічних зв'язків з Грецією – грецьким Орденом Спасителя.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Д.О. Хараджаєв обіймав посаду віце-консула Греції у Маріуполі. У 1915 р. він отримав звання дійсного статського радника, що ввело його до дворянського стану¹⁹. Таким чином Російська держава заохочувала й відзначала активну благодійну громадську діяльність грецьких підприємців.

В часи російської революції Д.О. Хараджаєв з родиною залишив місто і, на жаль, його подальша доля нам невідома.

Отже, представники родини Хараджаєвих зробили значний внесок у розвиток економіки, громадського і культурного життя Маріуполя XIX – початку XX ст., залишаючись прикладом успішних підприємців, активних громадських діячів та меценатів для нащадків.

¹⁵ Приазовский край. – 1897. – 12 сентября.

¹⁶ Мариуполь и его окрестности. Взгляд из XXI века... – С. 188 – 189.

¹⁷ Там само. – С. 190.

¹⁸ Див. щорічні звіти про стан Маріупольської Олександрівської чоловічої гімназії за 1894 – 1904 рр.

¹⁹ Мариупольская жизнь. – 1915. – 22 апреля.

Анотація

Світлана Новікова. Родина Хараджаєвих у Маріуполі.

Стаття присвячена історії родини Хараджаєвих, що була однією з небагатьох грецьких купецьких родин Маріуполя, які протягом XIX ст. посіли провідне місце у різних галузях його життя і, навіть, спромоглися успішно конкурувати з іноземними торговельними фірмами, що діяли у цей час у місті.

Зокрема, зазначено, що ця купецька династія була започаткована Антоном Хараджою, який з родиною оселився у Маріуполі під час переселення християн з Криму у 1778–1780 рр. З діяльністю його сина Д. Хараджи пов'язане поступове зростання економічної могутності родини та її впливу в місті. Він також заклав підґрунтя доброчинної діяльності, якою прославилася ця родина у подальшому. Розвинув справу син Д. Хараджи, Олександр Хараджаєв. Будучи приписаним до купців першої гільдії, він створив торговий дім, який займався посередницькою торгівлею хлібом і його продажем за кордон, був власником каботажних вітрильників і пароплавів, вугільного родовища у Слов'яносербському повіті. Значними були капіталовкладення О. Хараджаєва у нерухомість. Він також відіграв активну роль у громадському та культурному житті Маріуполя: протягом 1860–1864 рр. був міським головою, брав участь у доброчинній діяльності та розвитку освіти, за що відзначений спадкоємним званням почесного громадянина міста.

Найбільших успіхів у різних сферах діяльності досяг син О. Хараджаєва Давид. Він розширив діяльність торгового дому, створивши філії у Бахмутському та Олександрівському повітах, побудував 1889 р. у новому порту великі зерносклади. Він був найбільшим домовласником Маріуполя, володів великим заводом з виробництва цегли та черепиці. Впливовий підприємець очолював біржовий комітет та арбітражну комісію Маріупольської товарної біржі, відкритої у 1910 р., входив до складу повітового та губернського сільськогосподарських комітетів, представляв місто на різних нарадах та з'їздах з питань хлібної торгівлі. Визначною також була громадська і доброчинна діяльність Д. Хараджаєва: він обирався гласним повітових та губернських земських зборів, гласним міської думи, почесним мировим суддею, брав участь у діяльності повітової училищної ради, товариства допомоги бідним. Значним був його внесок у створення фтизіатричного санаторію та у діяльність Товариства білої квітки, яке збирало кошти для допомоги хворим на туберкульоз. Великою була також фінансова підтримка Д. Хараджаєвим чоловічої та жіночої гімназій, окремих учнів.

У підсумку підкреслюється велике значення кількох поколінь родини Хараджаєвих у різних галузях життя Маріуполя XIX – початку XX ст., що стали взірцем успішного підприємництва, самовідданої громадської діяльності та меценатства.

Ключові слова: грецька купецька династія, посередницька хлібна торгівля, доброчинна діяльність, громадська діяльність, почесне громадянство, каботажний флот.

Аннотация

Светлана Новикова. Семья Хараджаевых в Мариуполе.

Статья посвящена истории семьи Хараджаевых, одной из немногих греческих купеческих семей Мариуполя, которые на протяжении XIX в. заняли первое место в разных сферах его жизни и, даже смогли успешно конкурировать с иностранными торговыми фирмами, действовавшими в это время в городе.

В частности, отмечается, что эта купеческая династия берет начало от Антона Хараджи, который с семьей поселился в Мариуполе в результате переселения христиан из Крыма в 1778–1780 гг. Именно с деятельностью его сына Д. Хараджи связан постепенный рост экономического могущества этой семьи и ее влияния в городе. Этот купец заложил также фундамент благотворительной деятельности, которой прославилась его семья в дальнейшем.

Продолжателем дела стал сын Д. Хараджи – Александр Хараджаев. Будучи – реднической торговлей хлебом и продажей его за границу, был владельцем каботажных парусников и пароходов, угольного месторождения в Славяносербском уезде. Значительными были капиталовложения А. Хараджаева в недвижимость. Он также играл активную роль в общественной и культурной жизни Мариуполя: в течение 1860–1864 гг. был городским главой, принимал участие в благотворительной деятельности и развитии образования, за что был награжден наследственным званием почетного гражданина города.

Наибольших успехов в различных сферах деятельности достиг сын А. Хараджаева Давид. Он расширил деятельность торгового дома, создав филиалы в Бахмутском и Александровском уездах, построил в 1889 г. в новом порту несколько больших зернохранилищ. Он был крупнейшим домовладельцем Мариуполя, ему принадлежал большой кирпично-черепичный завод. Влиятельный предприниматель возглавлял биржевой комитет и арбитражную комиссию Мариупольской товарной биржи, открытой в 1910 г., входил в состав уездного и губернского сельскохозяйственного комитетов, представлял город на различных совещаниях и съездах по вопросам хлебной торговли. Выдающейся также была общественная и благотворительная деятельность Д. Хараджаева: он избирался гласным уездных и губернских земских собраний, гласным городской думы, почетным мировым судьей, принимал участие в деятельности уездного училищного совета, общества помощи бедным. Значительным был его вклад в создание фтизиатрического санатория, а также в деятельность Общества белого цветка, собиравшего средства для помощи больным чахоткой. Внушительным было также финансовое участие Д.А. Хараджаева в развитии мужской и женской гимназий, в судьбе их отдельных учащихся.

В итоге подчеркивается большое значение нескольких поколений семьи Хараджаевых в различных сферах жизни Мариуполя XIX – начала XX в., ставших образцом успешного предпринимательства, самоотверженной общественной деятельности и меценатства.

Ключевые слова: греческая купеческая династия, посредническая хлебная торговля, благотворительная деятельность, общественная деятельность, почетное гражданство, каботажный флот.

Summary

Svitlana Novikova. The Kharadzhaievs in Mariupol.

The Kharadzhaievs were one of a few Greek families in Mariupol which played a significant role in different spheres of the city life in 19th century.

This merchant dynasty takes its origin from Anton Kharadzha whose family settled in Mariupol during migration of Christians from the Crimea in 1778–1780. It was his son David, who contributed much to progressive economic welfare of the family and its influence in Mariupol. He also laid the grounds for philanthropic activities the family got famous for.

Oleksandr, David's son, carried on the family business. He changed the surname «Kharadza» to «Kharadzhaiev»; the family's considerable capital enabled O. Kharadzhaiev to become a 1st guild merchant. He established a trading house for intermediate grain trade and grain export. Oleksandr was the owner of coasting vessels and ships, a coal field in *Slov'ianoserb'sky uyezd* (district); in addition, he owned a great deal of rental houses. Especially noteworthy is his active involvement in social and cultural life of Mariupol: in 1860–1864 he was the city mayor, participated in charity activities and education development – for all his deeds he got a hereditary title of Mariupol's honorable citizen.

Oleksandr's son David was the most successful in the family. He expanded the range of trading activities; opened branches in Bakhmut and Oleksandrivsky *uyezd*; in 1889 he constructed sizable granaries in a new port; was the owner of a large brickyard and tile factory. David was the head both of the committee and arbitration commission of Mariupol commodity exchange; a member of the *uyezd* and provincial agricultural committees.

Special emphasis must be put on D. Kharadzhaiev's social and philanthropic activities: he was a *glasnyi* (city councilor) of the *uyezd* and provincial assemblies; a member of the city *duma* and the *uyezd* school council, the welfare assistance association; was elected a magistrate. His contribution related to establishment of a sanatorium for consumptives, as well as activities of the «White Flower Association» (providing financial support to tubercular patients) can scarcely be overestimated.

The Kharadzhaievs made an immense contribution to the development of different spheres of Mariupol's life in 19th – early 20th century; its representatives still remain a model of successful businessmen, public figures and sponsors for future generations.

Keywords: Greek merchant dynasty, intermediate grain trade, philanthropic activities, honorable citizenship, coastwise fleet.